

<https://doi.org/10.30546/114578.2025.9.1034>

AZƏRBAYCANDA YERLİ MƏTBUATIN FORMALAŞMASINA SƏBƏB OLAN İCTİMAİ-SİYASİ MÜHİT

Nazilə Rəhimova

baş müəllim

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

<https://ORCID.org/0000-0001-7353-7798>

rnazile@inbox.ru

Xülasə

1920-ci illərdə Azərbaycanda hakimiyyətin qüdrətini mətbuat vasitəsi ilə gücləndirməyə çalışan partiya hökuməti eyni zamanda mətbəələr açır, qəzet çapına xüsusi diqqət yetirirdi. Regional mətbuat hökumətin siyasətini təbliğ etməyə başladı. Belə ki, xalqın psixoloji əsarətində qalması uzun müddət davam etdi və jurnalistin peşəkarlıq səviyyəsindən daha çox partiyaya sədaqət keyfiyyəti üstünlük təşkil etdi. Məqalədə həmin dövrlərdə müstəqil fəaliyyət göstərməyə çalışan yerli qəzetlərin araşdırmaları da öz əksini tapıb. Azərbaycan mətbuatı tarixində ilk mətbuat orqanı kimi Qubada 1921-ci ilin aprelindən fəaliyyət göstərən indiki “Əkbər” qəzeti qeyd olunub. Lakin 1917-ci ildə Lənkəranda “Məharət” qiraətxanasının sifarişi ilə həftəlik “Lətayif” (“Gülməli hekayələr”) qəzeti nəşr olunurdu. Əslində “Lətayif”i qəzet yox, dövrü vərəq adlandırmaq daha düzgün olardı, çünki bir səhifədən ibarət idi. Bu qəzetin yalnız bir nömrəsi işıq üzü görmüş və nəşiri Mir Zeynalabdin Təbrizi olmuşdur.

Açar sözlər: İlk regional mətbu orqan, mətbəə, “Lətayif” qəzeti, “Qırmızı Gəncə” qəzeti, partiya hakimiyyəti.

THE SOCIO-POLITICAL ENVIRONMENT THAT LED TO THE FORMATION OF LOCAL PRESS IN AZERBAIJAN

Nazila Rahimova

Azerbaijan State Pedagogical University

Abstract

In the 1920s, the ruling party government in Azerbaijan sought to consolidate its power through the press, while also establishing printing houses and paying special attention to newspaper publication. Regional press outlets

began to promote government policy. As a result, the population remained under psychological pressure for a long time, and loyalty to the party was valued more than the journalist's professional competence.

The article also examines local newspapers that attempted to operate independently during that period. In the history of Azerbaijani press, the first regional press organ is noted to be today's "Əkbər" newspaper, which began publication in Guba in April 1921. However, even earlier, in 1917, a weekly newspaper called "Lətayif" (Funny Stories) was published in Lankaran at the request of the "Məharət" reading room. In fact, it would be more accurate to describe "Lətayif" not as a newspaper but as a periodical leaflet, since it consisted of only one page. Only a single issue of this paper was published, and its publisher was Mir Zeynalabdin Tabrizi.

Key words: first regional press organ, printing house, "Lətayif" newspaper, "Qırmızı Gəncə" newspaper, party power.

ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ СРЕДА, СПОСОБСТВОВАВШАЯ ФОРМИРОВАНИЮ МЕСТНОЙ ПРЕССЫ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Назиля Рагимова

Азербайджанский государственный педагогический университет

Резюме

В 1920-х годах партийное правительство в Азербайджане стремилось укрепить свою власть посредством прессы, одновременно открывая типографии и уделяя особое внимание выпуску газет. Региональная пресса начала пропагандировать политику правительства. Таким образом, народ долгое время оставался в состоянии психологического подчинения, и верность партии стала важнее профессионального уровня журналиста.

В статье также рассматриваются исследования местных газет, которые пытались работать независимо в тот период. В истории азербайджанской прессы первым региональным печатным органом отмечается современная газета «Əkbər», начавшая свою деятельность в Губе в апреле 1921 года. Однако ещё в 1917 году в Ленкорани по заказу читальни «Məharət» издавалась еженедельная газета «Lətəyif» («Смешные рассказы»). На самом деле, было бы правильнее назвать «Lətəyif» не газетой, а периодическим листком, так как она состояла

всего из одной страницы. Вышел только один номер этой газеты, а её издателем был Мир Зейналабдин Тебризи.

Ключевые слова: первый региональный печатный орган, типография, газета «Ләтәйф», газета «Кызыл Гянджа», партийная власть.

Giriş/Introduction

Azərbaycanda yerli KİV-nin yarandığı dövr sosialist cəmiyyətinin qurulduğu vaxtlara təsadüf edir. 20-ci illərdə qurulmağa başlanan yeni sistem xüsusi mülkiyyətin ləğv olunması, bütün istehsal vasitələri ümumxalq mülkiyyəti adı altında dövlətin əlində cəmləşməsi prosesinin ən birinci nüanslarından biri dövlətə xidmət edən mətbu orqanların yaranması ilə təzahür etdi. Bu sistemin əsas “qılınçı” KİV (daha çox mətbuat) oldu. Mülkiyyətdən və hakimiyyətdən uzaqlaşdırılmış xalq dövlətin, yuxarıların “istək və tələblərini” yerinə yetirmək naminə sədaqətli işləyən kütləyə çevrildi. Sovet mətbuat sistemi sovet cəmiyyətinin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi bir institut olmuşdu. Lakin bu institutun yaratdığı informasiya uzun müddət manipulyasiya yolu ilə sovet rejimini qorumağa kömək etmiş və ölkədə antidemokratik şəraitin hökm sürməsində öz işini görmüşdü. “Əkinçi” qəzeti ilə ölkədə azad, demokratik mətbuatı yaratmaqda böyük səy göstərmiş və yazılı nəşrləri xalqın səsinə çevirə bilmiş mətbuat ənənələri sovet dövründə “boğulmuş” və tamamilə sıradan çıxarılmışdır. Repressiyaların törədilməsi əhalinin inancını və istəyini qırdı və xalq bir növ qondarma mətbuatın əsirinə çevrildi. Əslində bu əsirlik xalqın psixoloji durumu ilə bağlı idi. Partiya öz hakimiyyətini insanları mətbuat vasitəsilə ələ almaqla uzun müddət qoruyub saxlaya bildi. İkinci dünya müharibəsindən sonrakı illərdə mətbuat yenidən quruldu. Mətbuatın başlıca mövzusu bərpa illəri ilə bağlı idi. Sumqayıt, Daşkəsən, Mingəçevir şəhərlərinin tikilməsi ilə bağlı mətbuatda sənaye mövzusunun yeni dalğası yaranırdı. KİV-ə əsas nəzarət funksiyasını Sov.İKP Mərkəzi Komitəsindən başlamış rayon komitələrində fəaliyyət göstərən təbliğat və təşviqat şöbəsi yerinə yetirirdi. Bütün qəzetlərin redaktorları bu şöbənin təqdimatı və təyinatı ilə vəzifəyə məsləhət görülürdü. MK-nın təbliğat və təşviqat şöbəsi isə onu təsdiq edirdi. Birinci növbədə belə bir cəhət ciddi nəzərə alınırdı ki, redaktor təyin olunan adam partiya idealarına sadıq olmalıdır. Partiyaya sədaqət keyfiyyəti jurnalistin professional səviyyəsindən çox yuxarıda dayanırdı. Partiya özünün təbliğat və təşviqat vasitəsilə jurnalistləri təlimatlandıran sonsuz miqdarda ədəbiyyat nəşr edirdi. Partiya mətbuata xüsusi tənqid vasitəsilə də rəhbərlik edirdi. Mərkəzi Komitə belə mətbuat tənqidinə-xülasələri daim nəzarətdə saxlayırdı [Məmmədli,

2012:99].

Bölgə mətbuatında da belə tənqidi yazılara xüsusi diqqət yetirilirdi. Hər bir bölgədə xüsusi mənfəətə işləyən, camaat arasında yazdığı məqalələrlə xof yaradan insanlar var idi. Partiya hakimiyyətinə toxunmamaq şərtlə rayondakı vəzifə və hörmət sahiblərini qarabaqara izləyir, onlar haqqında tənqidi yazılar yazır və bu yazılara Mərkəzi Komitənin cavabı gecikmirdi. Beləliklə, partiya hökuməti qara camaat arasında öz ideyalarını gücləndirir və qəzetlərə marağı daha da artırır. Bununla da mətbuat vasitəsilə kütləyə istədiyi istiqamətdə təsir etməyi bacarırdı.

Azərbaycanda yaranan ilk mətbu orqanlar. Əgər regionlardakı mətbu orqanların yaranma tarixinə nəzər salsaq görürük ki, təxminən bir neçə il ərzində bölgələrin çox hissəsində ardıcıl olaraq mətbu orqanlar yarandı. Azərbaycan mətbuat tarixində ilk mətbu orqan kimi Qubada 1921-ci ilin aprel ayından fəaliyyətə başlayan indiki “Əxbar” qəzeti göstərilir. Lakin Lənkəranda 1917-ci ildə “Məharət” qiraətxanası tərəfindən “Lətayif” həftəlik qəzet nəşr olunub. Əslində “Lətayif” cəmi bir səhifədən ibarət olduğundan qəzet yox dövrü vərəqə adlandırmaq daha düzgün olar. Cəmi bir nömrəsi nəşr olunan dövrü vərəqənin nəşri Mir Zeynəlabdin Təbrizi olmuşdur. Bundan başqa 1919-cu ildə nəşri Gəncə Türk Mütəəllimlər Cəmiyyətinin olduğu “Əfkari Mütəəllimin” (“Tələbələrin fikirləri”) adlı milli, ədəbi, elmi, tarixi məcmuə nəşr olunub. Qubada nəşr olunan “Əxbar” qəzetinin nəşrindən bir il əvvəl 1920-ci ildə Gəncədə “Qırmızı Gəncə” adlı qəzet nəşrə başlayıb. Ona görə də region mətbuatının başlanğıc tarixinin 1920-ci il götürülməsi daha düzgündür. “Qırmızı Gəncə”nin ilk redaktoru olan Məmmədkazım Ələkbərli də öz xalqına, millətinə bağlı bir ziyalı idi. Bu onun redaktoru olduğu qəzetin səhifələrində hiss olunurdu. Odur ki, imperiyanın keşiyində duranlar bundan xoşlana bilməzdilər. Elə buna görə də cəmi 5-6 ay fəaliyyət göstərə bildi. 30-a yaxın sayı işıq üzü gördükdən sonra qəzet həm adını, həm də ilk redaktoru Məmmədkazım Ələkbər oğlu Ələkbərliyə itirdi. Elə həmin ilin dekabrında onun yerini “Füqəra sədası” adı ilə nəşrə başlayan mətbu orqan tutdu. Lakin bu qəzetin də fəaliyyəti uzun çəkmədi. 1923-cü ildə redaktor Balabəy Həsənbəyovun işində “qüsurlar tapıldı” və o, kənarlaşdırıldı. Qəzet fəaliyyətini dayandırdı. Bəli, belə “qüsurlar” çoxlarının başına faciələr gətirirdi. Azacıq bir xoşa gəlməyən ifadə, xalqın ruhunu oxşayan bir fikir bəs edirdi ki, kiməsə xalq düşməni damğası vurulsun. Əsl məsələ isə xalqın, millətin gözünü qorxutmaq, insanların milli mənlilik şüurunu məhv etmək, onu idarə olunan kütləyə çevirmək idi. 1929-cu ildən ayda iki dəfə çıxmaqla “Zərbə” adı ilə fəaliyyətə başlayan qəzet 1935-ci ildən yenidən adı

dəyişdirilərək əvvəlcə “Kirovabad bolşeviki”, sonra isə “Kirovabad fəhləsi” kimi çap edilsə də, sonradan “Gəncə kommunisti” kimi oxuculara təqdim olundu. Adlar dəyişir, yuxarıdan gələn tələblər isə dəyişməz qalırdı. İşıq üzü görən hər sayın arxasında qorxu fikirləri yer alırdı. Çünki yaşananlar göz qabağında idi. Bir-birinin arxasınca bağlanan qəzetlər, həbs olunan, güllələnən, Sibirə sürgün olunan redaktorlar, ziyalılar bax həmin günləri yaşayıb, Gəncənin mətbu salnaməsini yazıb oxucularına çatdırı biliblər. Elə ona görə də bu gün həmin qəzetləri vərəqləyərkən Gəncənin hansı ab-hava ilə nəfəs aldığını, onun küçə-küçə, məhəllə-məhəllə necə böyüdüyünü, ikinci sənaye şəhəri kimi fabriklər və zavodlara sahib olduğunu görür, böyük bir ziyalı ordusunu yetişdirən ali və orta ixtisas məktəblərinin fəaliyyəti ilə tanış oluruq. Bu qəzetlər Gəncənin tarixidir. Özü də elə bir tarix ki, sadəcə insanların dilindən söylənilir, nümunələr, fotosəkillərlə oxucuya təqdim olunur. Ötən illərin qəzetlərini vərəqləmək Gəncə tarixinə səyahətdir desək, yəqin ki, yanılmırıq. 37 il “Kirovabad kommunisti” adını daşıyan qəzet 1990-cı ildə Gəncənin adının dəyişdirilməsi ilə “Gəncənin səsi” kimi oxucularına təqdim olundu. Həmin zamana kimi 7 dəfə adı dəyişdirilən qəzet nəhayət ki, öz həqiqi üslubuna, deyim tərzinə qovuşdu, oxucunun onun səhifələrində görmək istədiklərini çap etmək imkanı qazandı. Bütün respublika qəzetləri susdurulan zaman sovet qoşunlarının Azərbaycanda törətdikləri qırğını, 20 Yanvar faciəsini əks etdirən fotosəkilləri və həqiqətləri elə ilk günlərdə aləmə car çəkənlər arasında “Gəncənin səsi” qəzeti də vardı. “Gəncənin səsi”ni həm də bir jurnalistika məktəbinə bənzətmək olar [<http://www.azerbaijan-news.az>].

Bölgələrdə ilk nəşr olunan mətbu orqanlardan biri də Qubada “Əxbar” qəzeti olub. Siyasi ideologiyaya görə qəzetin adı bir neçə dəfə dəyişib. Əvvəllər “Xəbər” daha sonra “Şəfəq” adlanıb. Qəzetin yaranma tarixçəsi də olduqca maraqlıdır. Məlum olduğu kimi, Quba qəza komitəsi kimi fəaliyyət göstərən Komitədən Qasım İsmayılovun başçılığı ilə bir qrup nümayəndə heyəti Leninlə görüşməyə gedir, ona sovqat aparırlar. Lenin isə Qubaya mətbəə bağışlayır. Bununla da Qubada yalnız jurnalistika yox, həm də poliqrafiya sahəsində sürətli inkişaf başlayır. Hazırkı “Şəfəq” qəzeti Azərbaycan mətbuat tarixində kifayət qədər yaşı və yeri olan bir mətbuat orqanıdır. Hazırda həmin mətbəə Bakıdakı muzeydə saxlanılır. 90-ci illərdə qəzetin nüfuzu, məhsuldarlığı və populyarlığı kifayət qədər idi. Həftədə 3 dəfə nəşr olunan qəzet öz tirajını 10 minə qaldıra bilmişdi. Hazırda isə qəzet 1500 tirajla çap olunurdu.

Bundan başqa, 1921-ci ildə Gəncədə Azərbaycan Kommunist Gənclər İttifaqı Gəncə Komitəsinin orqanı olan “Gəncə kommunist” qəzeti (cəmi 2 nömrəsi

işıq üzü görüb), AzQafRosta Rusiya Teleqraf Agentliyinin Nuxa şöbəsinin “Qafqaz kommunası” qəzeti, Nuxa qəza Komitəsinin orqanı olan “Zəhmətkeş gənc” qəzeti (cəmi 3 nömrə) nəşr olunub. 1922-ci ildə Nuxa qəzasının Kommunist Fırqəsi İcraiyyə Komitəsi və Həmkarlar İttifaqının orqanı olan “Şəki fəhləsi” və Qubada Kommunist Fırqəsinin orqanı olan “Yeni dirilik” qəzetləri nəşr olunub. 1923-cü ildə “Əxbar” qəzeti ilə eyni vaxtda Şuşada Şuşa Cavanlar İttifaqının orqanı olan və cəmi 2 nömrəsi nəşr olunan “Cavan Əkinçi” qəzeti, Zaqatalada Azərbaycan Kommunist Fırqəsi Zaqatala Qəza Fırqə Komitəsi ilə İcraiyyə komitəsinin orqanı olan “Zaqatala kəndçisi” qəzeti, Naxçıvanda Azərbaycan Kommunist Fırqəsi Naxçıvan ölkə Komitəsinin və ölkə İcraiyyə komitəsinin orqanı olan “Şərq qapısı” qəzeti, Qarabağ Komitəsinin Qəza Fırqə və İcraiyyə Komitəsinin orqanı “Qarabağ əkinçisi”, Azərbaycan Kommunist Gənclər İttifaqı Nuxa Qəza Komitəsinin orqanı “Gənc kommunist” qəzeti nəşr olunub. Bölgələrdə nəşr olunmaqdan davam edən qocaman qəzetlərdən biri 1931-ci il yanvarından fəaliyyətə başlamış “Lənkəran” qəzetidir. Qəzet “Siə Talış” (“Qızıl Talış”) adı ilə nəşrə başlamış və müxtəlif illərdə “Sosialist subtropikası”, “Leninçi”, 1990-cı il sentyabrından “Lənkəran” adı ilə fəaliyyət göstərir. Hazırda qəzet ayda 2 dəfə 2000 tirajla nəşr olunur. Nəşr olunduğu gündən yerli camaatın marağına səbəb olan qəzetlərdən biri də Yevlax rayonunda “Kür” qəzeti olub. Yevlax mətbuatının tarixi Yevlax rayonunun təşkili ilə eyni ilə təsadüf edir. 1935-ci ilin fevralında Yevlax rayonu təşkil edildikdən sonra rayon icraiyyə komitəsinin ilk qərarlarından biri rayon qəzetinin buraxılması haqqında, 1935-ci il 26 fevral tarixli qərarı oldu. Beləliklə, Azərbaycan Kommunist Partiyasının Yevlax rayon fırqəsi və rayon icraiyyə komitəsinin birgə orqanı olan “Yeni Yevlax” qəzetinin ilk sayı 1935-ci il martın 6-da işıq üzü görsə də onun tarixi rəmzi olaraq fevralın 20-si Yevlax rayonunun təşkili günü yazılmışdır. Qəzetin ilk redaktoru İbrahim Əliyev olub. 1965-ci ilin yanvarında Yevlax rayonunun yenidən təşkili ilə əlaqədar olaraq və şəhər, eləcə də rayon qəzetlərinin nəşri yenidən bərpa olunduğundan Yevlaxda “Təşəbbüs” qəzeti fəaliyyətə başladı. 1991-ci ildə “Təşəbbüs” qəzetinin fəaliyyətinə xitam verildi və əsası “Yeni Yevlax”la qoyulan Yevlax mətbuatının sələfi kimi 1992-ci il yanvarın 1-dən “Kür” qəzeti nəşrə başladı.

Respublikada yaranan ilk region mətbu orqanlarından biri də 1922-ci ildə nəşr edilən “Şəki” qəzeti olub. Qəzet ilk olaraq “Şəki fəhləsi” adı ilə nəşrə başlamış, daha sonra “Nuxa işçisi”, “Nuxa fəhləsi” adlandırılmışdır. 1962-ci ildən 3 il müddətində nəşri dayandırılmış, onun bazası əsasında Azərbaycan KP MK-nın və Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin Nuxa məhəlli kolxoz-sovhoz

istehsalat idarəsi yanında rayonlararası qəzet kimi “Lenin bayrağı” adlı qəzet nəşrə başlamışdır. “Lenin bayrağı” qəzetinin 30 iyun 1965-ci il tarixli 525-ci sayından sonra, həmin qəzet bir daha çap edilməmişdir. Əvəzində, 2 iyul 1965-ci il tarixdə “Nuxa fəhləsi”nin nəşri bərpa edilmişdir. Bundan sonra “Vartaşen kolxozçusu” qəzeti “Lenin bayrağı” adlandı və Sovet dövrünün sonuna qədər həmin ad altında nəşr olundu. 18 mart 1968-ci ildə Nuxa şəhərinin və Nuxa rayonunun adları müvafiq olaraq “Şəki şəhəri” və “Şəki rayonu” olaraq dəyişdirildikdən sonra “Nuxa fəhləsi” qəzetinin adı da “Şəki fəhləsi” olaraq dəyişdirildi. 1991-ci ildən sonra isə qəzet “Şəki” adı ilə nəşr edilir [http://www.azerbaijan-news.az].

Nəticə/Conclusion

Beləliklə, bölgələrdəki hakimiyyətini mətbu orqanlar vasitəsi ilə möhkəmləndirməyə çalışan partiya hökuməti eyni vaxtda rayonlarda mətbəələr açmış və qəzet çapı məsələsini xüsusilə diqqətdə saxlamışdır. Bununla da tamamilə hökumətin siyasətini təbliğ edən bölgə mətbuatı yaranmağa başlamışdır.

Ümumiyyətlə, mətbuatın ictimai fikir institutuna çevrilməsi, azad söz, haqq-ədalət uğrunda mübarizə yolunda əvəzsiz vasitə rolunu oynaması, onun, cəmiyyətdə nüfuzunun artmasına, dəyərinin yüksəldilməsinə səbəb oldu və Azərbaycanda mükəmməl mətbuat sisteminin yaranması prosesi başladı. Doğrudur, bu çox çətin oldu. Çətinliklərlə inkişaf yolu keçən Azərbaycan milli hərəkatı ana dilli mətbuatın nəşri uğrunda mübarizədən başlamış söz, mətbuat, şəxsiyyət azadlığı, sosial demokratiya, milli ərazi muxtariyyəti və nəhayət, müstəqil dövlətçilik səviyyəsinə qədər yüksələn bir inkişaf mərhələsi keçdi.

ƏDƏBİYYAT/REFERENCES

1. Bünyadov, Z. (1993) Qırmızı terror. – Bakı: “Elm”. – 331 s.
2. Məmmədli, C. (2012). Jurnalistikanın nəzəriyyəsi və təcrübəsi. – Bakı: Zərdabi LTD MMC. – 616 s.
3. Məmmədli, C. (2006) Jurnalistikanın müasir inkişaf meyilləri. – Bakı: “Elm”. – 415 s.
4. Tohidli, S. (1993). Azərbaycan dövrü mətbuatı. – Bakı: Azərnəşr. – 258 s.
5. http://www.azerbaijan-news.az

Məqalə tarixçəsi

Daxil olub 07.08.2025

Düzəlişə göndərilib 14.08.2025

Qəbul edilib 29.08.2025

Nəşrə tövsiyə edib Tamilla Vahabova

pedaqogika elmləri doktoru, dosent